

СОЦІАЛЬНО-ТИПОВИЙ ПРОФІЛЬ МАЙБУТНЬОГО ПРАВООХОРОНЦЯ ЯК СУБ'ЄКТА ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ

У статті розглянуто психологічні особливості майбутніх правоохоронців як суб'єктів професійного спілкування. Результати проведеного експериментального дослідження дають змогу визначити соціально-типовий профіль майбутніх працівників кримінальної міліції та слідчих, що реалізується в просторі професійного спілкування.

Ключові слова: суб'єкт спілкування, інтегральний підхід, типологічний компонент, мотиваційний компонент, інструментальний компонент.

Кудерміна Е. И. Социально-типичный профиль будущего правоохранителя как субъекта профессионального общения. В статье рассматриваются психологические особенности будущих сотрудников милиции как субъектов профессионального общения. Результаты проведенного экспериментального исследования позволяют выделить социально-типичный профиль будущих сотрудников криминальной милиции и следователей, который реализуется в процессе профессионального общения.

Ключевые слова: субъект общения, интегральный подход, типологический компонент, мотивационный компонент, инструментальный компонент.

Kudermana H. I. Social-Typical Profile of the Future Police Officer as a Subject of Professional Communication. Psychological features of the future police officers as subjects of professional communication are considered in the article. The results of the experimental research allow to distinguish the future criminal police employees and investigators social-typical profile which is realized in the course of professional communication.

Key words: subject of communication, integrated approach, typological component, motivational component, instrumental component

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасна Україна переживає складний та відповідальний етап свого розвитку, який характеризується трансформацією всіх сфер життєдіяльності суспільства, включаючи й правоохоронну. У зазначеному напрямі відбуваються позитивні зміни: поглиблюється процес демократизації та прозорості правоохоронних органів, оптимізується штатна чисельність, трансформуються підходи до добору кадрів і їх підготовки. Проте, незважаючи на яскравий соціономічний характер діяльності, поза межами процесу модернізації правоохоронних органів залишається коло проблем психологічної детермінації. Зростаючі вимоги держави

й суспільства до ефективності дій правоохоронця в боротьбі зі злочинністю та охороні правопорядку потребують, насамперед, проведення поглиблених наукових розробок проблеми суб'єкта правоохоронної діяльності.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Дослідження Л. І. Анциферової [1] дають підставу визнати, що сформованість особистості як суб'єкта життя істотною мірою визначає якість її розвитку, у тому числі професійного. Реальний, конкретний правоохоронець творить свій унікальний життєвий шлях через оволодіння професійними обставинами, контролем над собою в екстремальних ситуаціях професійної діяльності, задля затвердження своєї необхідності в конкретно-історичному світі. Відповідно до загальноприйнятої класифікації професій, розробленої Є. О. Климовим, професії працівника кримінальної міліції та слідчого належать до професій соціономічного типу «людина–людина». Зазначеному типу притаманні певні особливості, а саме: по-перше, основний зміст професії полягає у взаємодії між людьми (результат діяльності обумовлюється ступенем успішності перебігу процесу взаємодії суб'єкта діяльності з іншими людьми); по-друге, професія вимагає від суб'єкта подвійної підготовки (наявність знань змісту діяльності (операційна складова частина діяльності) та сформованість знань, умінь і навичок у сфері професійного спілкування (комунікативна складова діяльності) [2].

Людина як суб'єкт спілкування розглядається в психологічній науці неоднозначно та обумовлюється, насамперед, приналежністю науковця до певної наукової школи й змістом дослідницьких завдань, які ним розв'язуються. Серед знакових досліджень цієї проблеми, на нашу думку, потрібно відзначити праці О. М. Леонтьєва, М. І. Лісіної, Г. М. Андрєєвої, Н. Н. Обозова, О. О. Бодальова, Б. Ф. Ломова, Г. О. Ковальова, Дж. Міда, Е. Берна, А. У. Хараша, Д. Картрайта, П. Танненбаума, Д. Тібо й Дж. Келлі, А. В. Петровського, М. М. Бахтіна, В. С. Біблера та ін. Водночас на сьогодні в предметному просторі загальної і юридичної психології практично відсутні комплексні, інтегративні дослідження правоохоронця як суб'єкта професійного спілкування.

Усе це обумовило **мету** нашого дослідження – виявлення психологічних особливостей правоохоронців як суб'єктів професійного спілкування залежно від різновиду правоохоронної діяльності. Досягнення наведеної мети зумовило визначення таких **завдань**

статті: по-перше, визначити теоретичні підвалини експериментального дослідження правоохоронця як суб'єкта професійного спілкування; по-друге, виявити психологічні особливості соціально-типового профілю правоохоронців як суб'єктів професійного спілкування залежно від різновиду правоохоронної діяльності.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Інтегральний підхід до розуміння індивідуальності людини робить неоціненний внесок в аналіз суб'єкта правоохоронної діяльності – він дає змогу розрізнити одиничне, особливе та загальне в його оцінці. Зі свого боку, вибудовується розрізнена низка сучасного розуміння актуальних для юридичної психології понять: індивідуальні особливості правоохоронця, індивідуальний стиль спілкування, суб'єктні характеристики правоохоронця тощо.

Водночас невід'ємними основами подальшого експериментального дослідження виступають наші переконання про те, що, по-перше, психологічний аналіз правоохоронця повинен ґрунтуватися на розгляді його індивідуальних особливостей як показника «глибини» суб'єкта правоохоронної діяльності; по-друге, досягнення професійної зрілості суб'єкта правоохоронної діяльності можливе тільки за умови «вписування» його в комплексну структуру всього життєвого шляху. Тобто психологічне дослідження суб'єкта правоохоронної діяльності дає змогу проаналізувати правоохоронця в площині професійної діяльності з позиції розуміння «умов, які необхідні для того, щоби *він*, розвивався як індивідуальність у своїх іпостасях індивіда, особистості та суб'єкта, через мікроакме виходив би на рівні своїх великих акме на ступені дорослості і як громадянин, і як професіонал, і як чоловік, і як батько» [3, 13].

Інтегральне вивчення суб'єкта правоохоронної діяльності в процесуальному й результативному аспектах професійних досягнень на певному етапі професійного становлення вимагає обрання відповідного підходу в експериментальному дослідженні, такого, що найбільше сприяє розв'язанню поставлених у нашому дослідженні завдань. Ним виступає підхід, запропонований В. С. Мерліном. Погляди науковця на інтегровану здатність особистості індивідуальним способом інтегрувати соціально-типові якості дає нам підставу розглядати його концепцію як найбільш оптимальне підґрунтя для визначення конкретної форми (симптомокомплексу) особистісних якостей і властивостей суб'єкта правоохоронної діяльності на певному етапі про-

фесіоналізації. Це обумовлено такими науковими переконаннями видатного психолога:

– психічні властивості особистості розглядаються ним як властивості, що характеризують людину як суб'єкта суспільно-трудової діяльності. Для характеристики людини як суб'єкта діяльності, на думку автора, потрібно та достатньо охарактеризувати її ставлення до об'єкта діяльності (у нашому випадку – до іншої людини);

– кожна психічна властивість виражає ставлення людини до дійсності, але таке, що відображає властивості особистості – це відношення свідомості як цілого, а не окремих його сторін;

– ставлення особистості являє собою певною мірою узагальнене ставлення до певної сторони дійсності, що має особливе значення в суспільно-трудої діяльності. Воно відзначається сталістю та стабільністю, завдяки яким особистість здатна протистояти впливам середовища;

– оскільки властивості особистості – це нерозкладні, сталі й стабільні відношення свідомості, то структура особистості має вигляд багаторівневої системи взаємних зв'язків та організацій властивостей особистості. Саме завдяки зв'язкам, у які вступають між собою окремі властивості, утворюються так звані симптомокомплекси властивостей особистості;

– властивості, що утворюють єдиний симптомокомплекс, характеризують тип особистості – відносини особистості соціально-типові, – відповідно, симптомокомплекс також соціально-типовий [4].

До властивостей симптомокомплексу В. С. Мерлін відносить його обсяг та широту, силу й активність, а також сталість. Складність ієрархії підсистем інтегральної індивідуальності обумовлює необхідність у межах конкретного експериментального дослідження встановлювати особливості процесу опосередкування властивостей одного рівня іншим.

Зазначене вище дає нам змогу надати характеристику психологічних особливостей майбутніх суб'єктів правоохоронної діяльності залежно від різновиду правоохоронної діяльності.

В експериментальному дослідженні взяли участь курсанти 1 ННППКМ та ННПСК НАВС (96 осіб), які одержували вищу спеціалізовану освіту згідно з направленнями практичних підрозділів із різних регіонів України. У подальшому вони будуть направлені для

проходження служби в практичних підрозділах кримінальної міліції та слідчих підрозділах міліції. Усі респонденти, які взяли участь у дослідженні, ідентичні за статевими (чоловіки) й віковими ознаками.

Для досягнення поставленої мети ми інтерпретували результати застосування 10 стандартизованих психологічних методик, що дало нам змогу виявити ступінь прояву 37 характеристик особистості правоохоронців як суб'єктів професійного спілкування. Їх вибір обумовлювався, по-перше, узагальненням наукових поглядів на визначення конкретних якостей і властивостей особистості, які розкривають її сутність як суб'єкта спілкування; по-друге, визначенням основних суб'єктних якостей правоохоронців, розгляд яких найбільше наближав би нас до наскрізного аналізу останніх через функції професійного спілкування працівників кримінальної міліції та слідчих підрозділів. Обраний методичний підхід визначив застосування порівняльного, кореляційного й факторного аналізу в межах обробки та інтерпретації одержаних результатів дослідження.

Застосування факторного аналізу одержаних результатів експериментального дослідження дало підставу виділити три компоненти симптомокомплексу правоохоронця як суб'єкта професійного спілкування, а саме: *типологічного* (характерологічного), *мотиваційного* й *інструментального* (операційного).

Перший компонент симптомокомплексу – *типологічний* (характерологічний) – це відповідь на питання, якими індивідуально-типологічними особливостями обумовлюється професійне спілкування правоохоронця на певному етапі професіогенезу. На думку Б. Г. Ананьєва, людина стає такою, якою її робить життя в певних обставинах, у яких вона сама бере участь. Водночас людина не є пасивним продуктом суспільного середовища чи жертвою гри генетичних сил. Дія зовнішніх факторів «переломлюється» через особистість, ступінь, спосіб цього переломлення залежать від самої людини. Дослідження Є. П. Ільїна дають підставу констатувати, що деякі властивості особистості суттєво впливають на цілі й процес спілкування, обумовлюючи його ефективність. Деякі з них сприяють успішному спілкуванню (екставертованість, емпатійність, толерантність, мобільність), інші його ускладнюють (інтравертированість, владність, конфліктність, агресивність, ригідність) [5].

Другий компонент симптомокомплексу *мотиваційний* – це відповідь на питання, «чим» керується майбутній правоохоронець у процесі професійного спілкування.

У предметну сферу психології поняття «спрямованість» увів С. Л. Рубінштейн та розумів її як характеристику основних інтересів, потреб, схильностей, прагнень людини. Відповідно до думки більшості психологів, спрямованість особистості є складним мотиваційним утворенням, як сукупність чи система мотиваційних явищ і утворень. Однак цей аспект розуміння спрямованості не єдиний в аналізі її сутності. Інший обумовлюється тим, що ця система визначає напрям поведінки та діяльності особистості, орієнтує її, зумовлює тенденції поведінки й дій і у підсумку, визначає соціальне «обличчя» людини [4].

Спрямованість особистості суб'єкта правоохоронної діяльності – це конкретизація її ціннісно-змістовних відношень у просторі професійної сфери взаємодії; виявлення ціннісного ставлення конкретного правоохоронця до іншої людини, а також до самого себе. Узагальнення досліджень, присвячених вивченню ролі та функцій різних характеристик особистості як суб'єкта спілкування (К. А. Абульханової-Славської, Б. Г. Ананьєва, О. О. Бодальова, С. Л. Рубінштейна та ін.), дають підставу стверджувати, що ціннісно-змістовним ставленням особистості до світу та себе належить провідна роль у детермінації її спілкування, у тому числі професійного.

Відділення *інструментального* (операційного) компонента – це спроба визначити, за допомогою «чого» спілкується правоохоронець як суб'єкт професійної взаємодії. Цей компонент, на нашу думку, визначає комплекс особистісних якостей і властивостей, що забезпечують сам процес реалізації професійного спілкування. Зазначені психологічні особливості майбутніх суб'єктів правоохоронної діяльності «виступають» у ролі інструмента здійснення процесу соціальної взаємодії. Найчастіше цей компонент відображений у теоретичних та експериментальних дослідженнях психологічних особливостей суб'єктів спілкування в семантичному полі поняття «комунікативна компетентність».

Одержані результати дослідження дають змогу визначити такі психологічні особливості соціально-типового профілю майбутніх правоохоронців як суб'єктів професійного спілкування:

1. Серед типологічних (характерологічних) особливостей майбутніх працівників кримінальної міліції найбільш значущими в профе-

сійному спілкуванні є емоційне збудження, емоційна лабільність, піддатність почуттям, скритність, самоконтроль, нормативність. Майбутніх працівників підрозділів кримінальної міліції не задовольняє притаманний їм середній рівень емоційного збудження, піддатності почуттям та скритності. Відповідно до одержаних результатів, успішність майбутньої практичної діяльності в уявленні курсантів вимагає від суб'єкта нівелювання прояву внутрішнього стану особистості в зовнішніх реакціях. Тобто майбутні працівники кримінальної міліції вважають за необхідне зниження рівня внутрішньої активації й емоційного реагування на зміни в ситуаціях соціальної взаємодії. Водночас високий рівень самоконтролю та нормативності поведінки майбутніх суб'єктів професійного спілкування поєднується в них із бажанням бути менш скритним. Можна припустити, що зазначене бажання викликане об'єктивними віковими особливостями курсантів (17 років) й обумовлює прагнення розширити коло спілкування з однолітками.

2. Перший компонент симптомокомплексу майбутніх працівників слідчих підрозділів міліції складається з таких якостей і властивостей особистості: темп реакції, екстраверсія, емоційна лабільність, самоконтроль. Індивідуально-психологічні особливості, що визначають успішність процесу професійного спілкування майбутніх слідчих мають різний ступінь прояву, а саме: середній ступінь темпу реакції, високий рівень екстраверсії, дуже низький рівень емоційної лабільності, середній рівень самоконтролю. Це дає підставу стверджувати, що професійне спілкування майбутніх слідчих обумовлюється високою комунікативністю, стійкістю емоційних станів, достатнім рівнем кмітливості, спритності, швидкістю прийняття рішень. Водночас майбутні працівники слідчих підрозділів міліції вважають за необхідне зниження рівня самоконтролю в процесі професійного спілкування. Наявний рівень самоконтролю не відповідає актуальним прагненнями до спілкування з іншими, до самовираження в просторі соціальної взаємодії, очікуванню уваги з боку оточення (висока екстраверсія) майбутніх суб'єктів професійного спілкування.

3. Професійне спілкування майбутніх працівників кримінальної міліції спрямовується такими особистісними особливостями: мотиваційною орієнтацією на адекватне сприймання та розуміння партнера, мотиваційною орієнтацією на прийняття партнера зі спілкування, ригідністю, буркотінням, мотиваційною орієнтацією на досяг-

нення компромісу, обґрунтованим негативізмом. Високий рівень мотиваційних орієнтацій на адекватне сприйняття та розуміння партнера, на прийняття партнера зі спілкування й на досягнення компромісу майбутніх правоохоронців виступають мотиваційними явищами, що сприяють успішності процесу професійного спілкування. Водночас ознаки негативної комунікативної установки суб'єкта – буркотіння й обґрунтований негативізм – в уявленні курсантів потребують корекції в напрямі зниження рівня прояву. Наявний високий рівень ригідності ускладнює, на думку майбутніх працівників кримінальних підрозділів міліції, перебіг процесу професійного спілкування та вимагає зниження притаманного їй ступеня прояву.

4. Серед особистісних особливостей, що обумовлюють спрямованість майбутніх слідчих у просторі професійної взаємодії, найбільш значущими вважають такі: відкрита жорстокість, негативний досвід спілкування, буркотіння, обґрунтований негативізм, емоційна врівноваженість, скритність, стиль професійно орієнтованого спілкування на дію. Узагальнюючи ступінь прояву зазначених явищ, можна констатувати, що в процесі професійного спілкування майбутні суб'єкти слідчої діяльності переважно «керуються» мотивацією, яка характеризує негативну комунікативну установку (високий рівень відкритої жорстокості, обґрунтованого негативізму, вищий за середній рівень негативного досвіду спілкування та буркотіння). Водночас перебіг процесу соціальної взаємодії слідчого, в уявленні курсантів, повинен зумовлюватися високим ступенем скритності. Поєднання складників першого й другого компонентів дає підставу припустити, що професійне спілкування майбутніх слідчих потребує високої комунікабельності, легкості в становленні соціальних контактів, але його розгортання повинне ґрунтуватися на тлі втаємничення істинних особистісних мотивів і прагнень. Одержані результати свідчать, що майбутні суб'єкти правоохоронної діяльності вважають за необхідне зниження притаманного їм середнього рівня емоційної врівноваженості. Цей факт характеризує особливості уявлення майбутніх слідчих про можливість у професійному спілкуванні дозволяти собі притаманні для емоційної нестриманості поведінкові реакції (на фоні виявленої тенденції до зниження рівня самоконтролю). У цьому контексті доцільно згадати про іманентну курсантам орієнтацію в професійному спілкуванні на дію, а не на спілкування з іншими людьми (у межах соціономічного типу професійної діяльності).

5. Інструментальний (операційний) компонент симптомокомплексу майбутніх працівників підрозділів кримінальної міліції зумовлений наявністю низки особистісних особливостей, а саме: емоційного інтелекту, умінь впливати на емоційний стан інших людей, соціальної креативності, емпатії, стилів професійно орієнтованого спілкування на дію та перспективу, емоційної поінформованості. У зовнішньому, видимому для інших людей просторі професійного спілкування, працівник кримінальної міліції, за уявленням курсантів, повинен виглядати людиною дієвою, визначати перспективні можливості розкриття злочинів. Основними засобами досягнення цього виступають уміння орієнтуватися в нестандартних ситуаціях професійного спілкування, емпатія, уміння впливати на емоційний стан інших людей та група ментальних здібностей, що полегшує досягнення цілей професійної діяльності в процесі соціальної взаємодії. Наявний рівень розвитку останніх здібностей майбутніх суб'єктів професійного спілкування визначається як низький (за наявності найбільшої факторної ваги в інструментальному компоненті).

6. Третій компонент симптомокомплексу майбутніх слідчих як суб'єктів професійного спілкування складається з таких особистісних особливостей: емоційного інтелекту, емпатії, уміння впливати на емоційний стан інших людей, перцептивно-невербальної компетентності, стилів професійно орієнтованого спілкування на процес, людей і перспективу, емоційної поінформованості, орієнтацій на адекватне сприймання, розуміння партнера зі спілкування й досягнення компромісу з ним. Поведінкова представленість слідчого в процесі професійного спілкування, за уявленням майбутніх правоохоронців, повинна ґрунтуватися на наявності значного обсягу знань про емоційну сферу іншої людини, невербальні засоби спілкування та досягається за допомогою вмінь «оперувати» емоційними станами партнера зі спілкування. Водночас важливість прояву емпатії в процесі соціальної взаємодії (висока факторна вага характеристики) супроводжуються наявністю низького рівня її розвитку. Характерною особливістю соціально-типового профілю майбутніх слідчих як суб'єктів професійного спілкування виступає усвідомлена курсантами необхідність демонстрації в соціальній поведінці орієнтації на людей при існуванні мотиваційної підвалини, зорієнтованої на дію.

Узагальнення одержаних результатів експериментального дослідження дають змогу зробити такі **висновки**:

1. Соціально-типовий профіль майбутнього правоохоронця як суб'єкта професійного спілкування може бути проаналізований на основі розгляду типологічного (характерологічного), мотиваційного й інструментального (операційного) компонентів.

2. Соціально-типовий профіль майбутніх правоохоронців як суб'єктів професійного спілкування має кількісні та якісні відмінності залежно від різновиду правоохоронної діяльності.

3. Особливості соціально-типових профілів суб'єктів професійного спілкування залежно від різновидів правоохоронної діяльності виявляються на первинному етапі професіогенезу – на початку входження в професійний простір. Відмінності обумовленні, насамперед, стихійно сформованими уявленнями вчорашніх випускників середньоосвітніх шкіл про зміст та особливості майбутньої діяльності, оскільки реалії сьогодення свідчать про відсутність цілеспрямованої профорієнтації молоді.

Перспективними напрямками подальших досліджень, на нашу думку, є аналіз особливостей динаміки соціально-типових профілів суб'єктів професійного спілкування в процесі професійного становлення; визначення соціальної та психологічної детермінації кількісно-якісних відмінностей «наповнення» зазначених профілів залежно від різновиду правоохоронної діяльності.

Список використаної літератури

1. Анциферова Л. И. Личность в динамике: некоторые итоги исследования / Л. И. Анциферова // Психологический журнал. – 1992. – № 5. – С. 12–25.
2. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Климов Е. А. – М. : Академия, 2010. – 304 с.
3. Бодалев А. А. Акмеология развития человека: феноменология, закономерности, механизмы / А. А. Бодалев // Человек и образование. – 2007. – № 3/4 (12/13). – С. 13–18.
4. Мерлин В. С. Психология индивидуальности : избр. психол. тр. / В. С. Мерлин ; ред. Е. А. Климов. – М. : Воронеж, 1996. – 446 с.
5. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений / Ильин Е. П. – СПб. : Питер, 2009. – 576 с.